LUND UNIVERSITY

Vita rockar och mörka skuggor. Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält 1930-1960

Nicolaidis, Alexandra

2021

Document Version:
Publisher's PDF, also known as Version of record

Link to publication

Citation for published version (APA):
Nicolaidis, A. (2021). *Vita rockar och mörka skuggor. Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält 1930-1960*. [Doctoral Thesis (compilation), Department of Clinical Sciences, Lund]. Lund University, Faculty of Medicine.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Unspecified

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Alexandra Nicolaidis och Peter M Nilsson

Svenska Kommittén för landsflyktiga intellektuella 1933-1940 – en kamp förd i motvind

I och med att Hitler tog makten i Tyskland 1933 blev detta starten på en stor flyktingvåg från Tyskland och senare också från andra länder som var ockuperade av Tyskland. De som flydde var personer som väckte nationalsocialismens missnöje genom att ha fel politisk tillhörighet, genom att utföra handlingar som gick emot det regerande partiets åsikter eller genom att födas inom, eller gifta sig med någon av ”fel” ras. Sverige var långt ifrån det land som var mest välvilligt inställt gentemot flyktingar före själva kriget. Faktum är att Sverige under kriget och i samband med krigsslutet mottog totalt 196 000 flyktingar från olika länder, vilket är 32 gånger fler än de som togs emot mellan 1933 och 1939.[1]

Kommittén för landsflyktiga intellektuella grundades år 1933 och utgjordes av ett stort antal av sin tids mest kända personligheter inom vetenskap och kultur. Dess syfte var att samla in och förvalta medel för att hjälpa några av de flyktingar som hade det svårast vid ankomsten till Sverige, nämligen akademiker och intellektuella. Bland dessa landsflyktiga fanns ett flertal läkare och forskare.

Syftet med denna artikel är att belysa Kommittén och dess insatser mellan åren 1933 när Kommittén skapades och 1940 när den avvecklades. Vad Kommittén faktiskt lyckades åstadkomma och vad dess insatser ledde till kommer att diskuteras, liksom motståndet som Kommittén mötte från stora delar av allmänheten.

Material och metod

För att genomföra forskningsarbetet har primära och sekundära källor studerats. Källorna har funnits tillgängliga på Universitetsbiblioteket i Lund, Krigsarkivet i Stockholm och Kungliga biblioteket i Stockholm. De viktigaste källorna anses vara författarinnan Mia Leche-Löfgrens arkiv på Kungliga biblioteket samt nedtecknade

Figur 1: *Fotografi av Mia Leche Löfgren – fotograf Meyere de Jan (1879-1950), taget någon gång mellan 1925 och 1941, tillgängligt på Stockholms stadsmuseum Fotonummer JdM 1722.*

memoarer av medlemmar i Kommittén. Dessutom har kontakt tagits med vissa akademiker med expertis i ämnet för att bättre kunna undersöka och förstå informationen funnen i källorna.[2] Det skall givetvis tas i beaktande att de flesta av de primära källorna är skrivna av personer med en klar ståndpunkt i flyktingfrågan. Således är det skrivna färgat av deras värderingar. Många av källorna är samtida och författade under tiden det rör sig om, men vissa av dem är skrivna flera år senare, vilket innebär att det är möjligt att vad författarna då skriver inte var det samma som när händelserna ägde rum.

Artikeln är uppbyggd med en initial presentation av läget i Sverige och inställningen till Tyskland och flyktingar under 1930-talet. Därefter följer en genomgång av tillkomsten av Kommittén samt dess insatser. Slutligen utmynnar artikeln i en diskussion och efterföljande slutsatser.

Sverige under 1930-talet

Sverige hade sedan länge närt en beundran och dragning till Tyskland samt tillika en skräck för Ryssland, inte minst för Sovjetunionen efter revolutionen 1917. Vid 1930-talets början var tyska det språk som oftast var svenskarnas andraspråk och det var till tyska universitet man ville åka för att studera eller forska om man avsåg att bege sig utomlands. Många svenskar hade kontakter eller släkt i Tyskland och det restes mycket till landet. På grund av detta var det svårt för många svenskar att acceptera uppgifterna om de övergrepp och förföljelser av oliktänkande och judar som började äga rum efter Hitlers maktövertagande 1933. Det blev naturligt att försöka förstå den tyska sidan av saken och att misstro rapporter som meddelade något annat.

Förutom detta skall inte glömmas att ett betydande antal svenskar hyste sympatier för nationalsocialismen av olika skäl. Det var en ideologi för ett i grunden nationalistiskt färgat kulturkonservativt parti som tilltalade många svenskar, inte minst bland bildad borgerlighet, men även bland arbetare och bönder. Ett skäl var även den fruktan för Ryssland (Sovjetunionen) som fanns i breda folklager och som nationalsocialismen och det nya Tyskland kunde tänkas utgöra ett skydd emot.[3] [4] Sverige var ett av de första länderna i världen som fick ett statligt rasbiologiskt institut. Detta startades 1922 i Uppsala och hyllades av tyska forskare. Rasbiologi var vid denna tid ett populärt ämne och det fanns ett stort akademiskt intresse för det.

Det fanns således en stor misstro och avoghet mot flyktingar under 1930-talet samt en förhoppning om att det berömda kulturlandet Tyskland inte kunde vara skyldigt till de förföljelser man hörde talas om. Medierna följde den allmänna opinionen och det som skrevs i samtida tidningar var till största del inte till gagn för flyktingarna, vilket gällde ända fram till krigsutbrottet. Under åren 1938 till 1939 kunde man bl.a. se följande rubriker i pressen: ”*Skola vi importera en judefråga?”, ”Varför dalta med politiska flyktingar?”*[5] Författarinnan och skribenten Mia Leche-Löfgren, flyktingförkämpe och medlem i Kommittén, skriver i sina memoarer att hon upplevde det som svårt att få in autentiska meddelanden i pressen om vad som hände i Tyskland *”på grund av den mörkläggning som regeringen ansåg gagna freden.”*[5] Det fanns således en stark önskan bland ledande kretsar i landet att fortsätta tro gott

om Tyskland och att tona ner det negativa som hände där. Mia Leche-Löfgren skriver bittert i sina memoarer: *”Den tid var inne då censuren gick fram som en mordängel över landet och de solklara mänskliga rättigheterna tum för tum förintades.”*[6] Den gamla rysskräcken påverkade också svenskarnas åsikter om flyktingarna enligt Leche-Löfgren – ”*Inte endast antisemitismen – som i Sverige ökade istället för att försvinna på grund av Hitlers grymheter mot judarna – utan också kommunistskräcken bidrog till att försvåra en effektiv hjälp åt flyktingarna. Kommunistiska flyktingar behandlades sämre än andra.”*[5]

Detta målar en dyster bild av Sveriges syn på nazismen och flyktingarna, men det fanns också en betydande antifascistisk och antinazistisk opinion i Sverige med flera framstående aktörer, där publicisten och religionskritikern Torgny Segerstedt (1876-1945) var en av de mest uttalade.[7]

Mot denna bakgrund är det lätt att förstå att en flyktings färd till och vistelse i Sverige inte skulle bli lätt under denna politiskt turbulenta tid.

Flyktingars rättsläge och regelverk för mottagandet

Det var inte lätt för någon utifrån att förstå sig på den byråkrati som rådde inom organisationen för det svenska flyktingmottagandet. Leche-Löfgren beskriver det så här: ”*När någonting hakat upp sig för en flykting – och det gör det alltid – har det varit ett studium att lista ut till vilket verk, vilket departement, vilken byrå, kommitté, nämnd, styrelse eller kommission han skulle vända sig för att få saken uppklarad.”*[8] Det var passexpeditionen på utrikesdepartementet som ansvarade för passviseringsärenden men dess anställda erhöll mestadels muntliga instruktioner. Det var inte förrän 1935 som ett PM utfärdades av departementet. Men även efter detta var det i hög grad den enskilde anställdes åliggande att bedöma situationen och att fatta beslut i frågan. Det tog alltså flertalet år för svenska myndigheter att förstå att en person i Tyskland bara behövde vara jude, socialdemokrat eller kommunist för att sväva i livsfara. Den allmänna opinionen beträffande flyktingar och nazismen svängde egentligen inte förrän vid årsskiftet 1942 till 1943 efter deportationen av de norska judarna 1942 samt de allierades segrar vid El Alamein 1942 och Stalingrad 1943[9]

År 1936 tillsattes en statlig utredning för att omarbeta utlänningslagen då man ansåg att begreppet politisk flykting inte var tillräckligt omfattande. Utredningen kom fram till att en politisk flykting kunde vara en person som endast på grund av sin politiska åskådning eller andra politiska skäl riskerade inspärrning i koncentrationsläger eller kunde drabbas av liknande åtgärder. Utredningen kom också fram till att de individer som lämnade sitt land eftersom de på grund av sin ras förlorat försörjningsmöjligheter, eller känt vantrevnad, per definition inte var politiska flyktingar. Utredningens förslag ledde fram till den nya utlänningslagen 1937 som stadgade att polisen, om denna fann skäl till avvisning men att personens påståenden om politiskt flyktingskap inte tedde sig osanna, skulle anmäla ärendet till Socialstyrelsen som i sin tur skulle fatta beslut om avvisning eller ej.[5 9] Det blev alltså i hög grad en fråga för polisen att besluta om flyktingens påståenden om förföljelser ansågs vara sanna eller inte.

Asylrättens villkor blev således en individuell bedömningsfråga och vad som

gällde växlade efter hur förhållandena inom och utom Sverige förändrades. ”*Att ha levat ett lugnt liv i hemlandet men ha vantrivts med den där rådande regimen har inte berättigat till asylrätt. Inte heller har det varit tillräckligt att ha blivit avskedad från en befattning och ej kunnat försörja sig. Flyktingen har måst visa att han bedrivit en mot regimen fientlig verksamhet och att han fått lida härför genom att sättas i koncentrationsläger eller på annat sätt.*”[8] Det blev också så att det inte räckte med att vara jude för att åtnjuta asylrätt utan ville man stanna var man tvungen att framlägga bevis för att ha blivit anklagad för antinazistisk verksamhet.[6 8]

Sverige led av arbetslöshet och var därför inte intresserat av att bevilja inresa för människor som befarades stanna i landet. Detta gällde särskilt judar, vilket ledde till att regeringen krävde att alla innehavare av J-stämplade pass var tvungna att ha en gränsrekommendation för att komma in i landet.[9]

Det var alltså utrikesdepartementet som beviljade inresetillstånd, men om det gällde att stanna längre än tre månader eller att söka arbete i Sverige remitterades ärendet till Socialstyrelsen. Denna myndighet beslutade om uppehållstillstånd längre än tre månader för personer med viseringsfrihet samt om arbetstillstånd, vilka skulle vara utställda för viss tid och avse visst arbete, efter samråd med arbetsförmedlingar och fackorganisationer. För flyktingarna utan pass var det Konungens Befallningshavande (KB) som beslutade om avvisning eller ej. KB skötte också övervakningen av flyktingar samt avvisade flyktingar som låg fattigvården i Sverige till last.[9] Det var av vikt att flyktingarna inte ekonomiskt belastade vare sig stat eller kommun.

År 1939 infördes viseringstvång för alla utlänningar utom för de nordiska grannfolken. Från hösten 1938 måste man dessutom på förhand ha fått uppehållstillstånd i Sverige.[1 9] Detta blev en katastrof för flyktingarna: ”*Ingen kunde komma hit som ej var inbjuden av någon svensk, vilken garanterade hans vistelse här, och dessutom måste han genom fotografiska kopior kunna bevisa att han hade inresetillstånd till något annat land samt att han endast skulle tillbringa en viss väntetid i Sverige.*”[8]

Om en flykting blev beviljad inresetillstånd i Sverige så gällde detta endast under tre månader. Efter detta tvingades denne söka uppehållstillstånd, vilket var mycket svårare att få. Om uppehållstillstånd nekades skickades flyktingen åter till sitt hemland.[9]

Kampen för att därefter få arbetstillstånd var hård. Arbetstillstånd krävdes för att utöva alla yrken, förutom statstjänst och de s.k. fria yrkena. Socialstyrelsen var tvungen att avgöra varje ärende med hänsyn till det allmänna läget på arbetsmarknaden.[9] Det var avsevärt lättare för kroppsarbetare att finna arbete än för de intellektuella och det bästa ansågs vara om flyktingen ifråga ville söka sig ”*en sysselsättning som ingen svensk ville ha.*”[9]

Läkarflyktingarna

Bland flyktingarna fanns även ett antal läkare och dessa behövde också arbetstillstånd för att kunna få utöva sitt yrke. Det är värt att notera att under 1900-talet hade sex av Tysklands tolv Nobelpris i medicin och fysiologi tilldelats judiska läkare samtidigt som ungefär en sjättedel av 1933 års läkarkår i Tyskland drabbats av förföljelser.[1]

De första läkarflyktingarna nådde Sverige 1933 och fick då genomgå utmaningen att söka arbetstillstånd i Sverige. På den tiden var det den Kungliga Majestät (Kungl Majt), det vill säga regeringen, som utfärdade bevis för svensk läkarlegitimation. Om en läkare med utländsk examen ansökte om legitimation begärde regeringen ett yttrande från lärarkollegiet på Karolinska Institutet, eller annan medicinsk fakultet, som underlag för sitt beslut. Denna ordning ifrågasattes dock av Läkarförbundet under 1930-talet som krävde att förbundet skulle få yttra sin mening vid varje ansökan om svensk läkarlegitimation. Läkarförbundet var generellt negativt till att bevilja legitimation till någon icke-svensk läkare på grund av den höga arbetslösheten bland läkare. Trots detta var läkartätheten låg i Sverige under denna tid, samtidigt som många läkare gick utan fast anställning och utgjorde ett s.k. ”underläkarproletariat”.[1]

Ett exempel på hur det kunde gå till för en läkare som sökte legitimation i Sverige är fallet med gynekologen Bernhard Zondek (1891-1966). Han var överläkare och professor i Berlin och hade också blivit nominerad till nobelpriset i medicin och fysiologi för sina hormonstudier.[10] Zondek flydde till Sverige 1933 och ansökte om svensk legitimation varefter ansökan tillstyrktes av lärarkollegiet på Karolinska Institutet. Vad som sedan hände var dock att läkarkåren reagerade negativt. Sveriges Yngre Läkares Förening (SYLF) inkom med en petition som ansåg att Zondeks ansökan inkräktade på svenska läkares områden. Man ifrågasatte även Zondeks medicinska kompetens samt kvalitén på läkarutbildningen i Tyskland. En tredjedel av Sveriges läkarkår skrev under petitionen varvid Zondek själv drog tillbaka sin ansökan och lämnade Sverige 1934. Han emigrerade sedan till Palestina 1940 och blev professor vid Hebreiska Universitetet i Jerusalem.[1] Sådant var alltså motståndet i Sveriges yngre läkarkår mot landsflyktiga kollegor.

Starten för svenska kommittén

En kongress anordnad av *Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet*[11] ägde rum i Stockholm 1933. Där deltog Marie Ginsberg, som var representant för en internationell flyktinghjälpskommitté som hade sin centralkommitté i Genève.[5 6] Marie Ginsberg var ursprungligen bibliotekarie vid Nationernas Förbund men blev senare en av ledarna samt hederssekreterare i centralkommittén för hjälporganisationen.[12] Den internationella kommittén hade redan två svenskar som medlemmar, nobelpristagaren Selma Lagerlöf och universitetskansler Östen Undén, och skulle fokusera på hjälp till de intellektuella, vilka var bland de flyktingar som hade det svårast.[6 8] Efter kongressen möttes en grupp likasinnade personer, bl.a. författarinnan Mia Leche-Löfgren, för att planera en svensk anslutning till organisationen.[5]

Hösten 1933 publicerades ett upprop i den svenska pressen som kom att samla 200 svenska namn.[6] I uppropet stod följande: ”*De av denna hårda lott drabbade ha i många fall tillhört kulturens främste. Erkänsla för vad de och många av deras hemlösa kamrater uträttat till den samfällda europeiska odlingens fromma fordrar att något göres för att bereda dem möjlighet att tills vidare uppehålla sig i utlandet och där fullfölja sitt livsverk.*”[13] Bland undertecknare av uppropet fanns representanter för landets universitet, högskolor och vetenskapliga institutioner, halva svenska

akademien, medlemmar av högsta domstolen, landshövdingar och politiker från alla läger, redaktörer för några av de största tidningarna samt två medlemmar ur det svenska kungahuset.[8]

UPPROP.

De politiska omvälvningarna i Europa ha drivit tusentals människor att söka sig en fristad utanför sitt hemlands gränser. De ha sett sig nödsakade att fresta landsflyktingens tillvaro, då det förmenats dem att fortsätta den verksamhet de hittills utövat i sitt fädernesland.

De av denna hårda lott drabbade ha i många fall tillhört kulturens främste. Erkänslan för vad de och många av deras hemlösa kamrater uträttat till den samfällda europeiska odlingens fromma, fordrar att något göres för att bereda dem möjlighet att tillsvidare uppehålla sig i utlandet och där fullfölja sitt livsverk.

Känslan av förpliktelse mot den kultur, som är mänsklighetens adelskap, har tagit sig uttryck i en internationell hjälpaktion. Alla de i vårt land, vilka hålla den kulturella gemenskapens bud i helgd, inbjudas härmed att deltaga i denna aktion.

WILHELM EUGEN

Alf Ahlberg, rektor
Hans W. Ahlmann, professor
Nils Ahnlund, professor
Nils Alexanderson, justitieråd
Gunhild Almén, skattefriståndsartista
Eva Andén, advokat
Rudolf Anderberg, professor
Anders Anderson, riksgäldsfullmäktig
Tor Andræ, professor
Maria Aspman, rektor
Erik Aurelius, biskop
Fritz Bauer, generaltullkamrer
Ivar Bendixson, professor
Gunnar Bendz, president
Ragnar Bergendal, professor
Bo Bergman, författare
Gustaf Bergmark, professor
O. Bergqvist, biskop
Osten Bergstrand, professor
Birgje Beskow, arkf. i Östra Hägholm Stod. Ärk
Natanael Beskow, tvst. d:r
E. Billing, biskop
Georg Blomqvist, borgmästare
Manfred Björkquist, rektor
Anton Blanck, professor
Gunnar Blix, professor
Ivan Bolin, fil. lic.
Emil Bovin, professor
Anna Branting, fru
Yngve Brilioth, domprost
Axel Brusewitz, professor
Axel Carlander, direktör
Conrad Carlsson, kommerserråd
Rudolf Cederström, bibliotekar, fäbrev
E. Coyet, fribetsman
Sigurd Curman, riksantikvarie
Gustaf Dahlén, doktor
Hj. Danell, biskop
Sten Dahlgren, barnläkarinnan
Gösta Ehrenstein, professor
Einar Edén, medicinalråd
Nils Edén, landshövding
Erling Eidem, ärkebiskop
Olle Ekblom, fältläkarsystem
Birger Ekeberg, president
V. Wilfrid Ekman, professor
Carl Elsh, konsulat
Albert Engström, professor
Thore Engström, Uppsala universitets rektor
Bertil Eriksson, landshövding
Johan Falk, landshövding
Gunnar Fant, borgmästare
Martin Fehr, professor
Karin Fjällbäck Holmgren, fru
Torsten Fogelqvist, fil. d:r
Gösta Forssell, professor
John Forssman, professor
Johnny Furuskog, rektor, fil. d:r
Otto v. Friesen, professor
K. A. Fryxell, generaltullkamrer
Robin Fåhræus, professor
Axel Gauffin, fortsättningsvis
Ruth Gustafson, arkeologiskt
N. Gärde, justitieråd
Hugo Hammar, direktör
Åke Hander, professor
Eli F. Heckscher, professor
Nils Hellström, generaltullkamrer
Kerstin Hesselgren, riksdagsledamot
Henrik Hesselman, professor
Harry Hjärne, redaktör
Nils von Hofsten, professor

Figur 2: *Uppropet och en del av dess insamlade 200 namn, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket, Stockholm.*

Reaktionen på uppropet från allmänheten lät inte vänta på sig. Media var skoningslösa, särskilt från de högerradikala tidskrifterna. Tidningen ”Fäderneslandet” kallade uppropet för ”Skandaluppropet”, och Göteborgs stiftstidning framhöll att uppropet var till för att ta emot dem som inte tillåtits fortsätta sin statsfientliga verksamhet i Tyskland. Helsingborgs Dagblad hävdade att uppropet skulle leda till att Sverige blev en avstjälpningsplats för individer som var så undermåliga att de skickats iväg från sitt hemland. Det kanske fanns en förhoppning om att uppropet skulle under-

tecknas av många från landets ledande kretsar, men så blev inte fallet. Leche-Löfgren skriver – ”*man glömmer då att stora delar av svenska folket på den tiden levde i ett fullkomligt medeltidsmörker vad politik beträffar*.”[6] Selma Lagerlöf, en av personerna bakom uppropet, straffades direkt från Tyskland. Det publicerades våldsamma angrepp mot henne i Frankfurter Zeitung och man hotade att förbjuda hennes böcker. Berliner-Börsen-Zeitung beklagade att Lagerlöf, genom att samarbeta med de 200 samhällsupplösande svenskarna, understödde den bolsjevikiska politiken.[5] Selma Lagerlöf meddelade dock att även om det skulle smärta henne att förlora kontakten med sina tyska läsare så var hon tvungen att handla så som hon ansåg rätt.[6]

Baserat på detta upprop grundades *Insamlingen för landsflyktiga intellektuella* där man valde att fokusera på de hårt drabbade intellektuella flyktingarna.[8] Den kommitté som bildades efter uppropet, för att förvalta insamlade medel, bestod ursprungligen av följande prominenta personer: generalfältläkare Fritz Bauer[14], professor Anton Blanck, grevinnan Kerstin Hamilton, professor Nils Holmgren, bankdirektör Gustaf Lagercrantz, fru Mia Leche-Löfgren, professor Andreas Lindblom, professor Einar Löfstedt, professor Erik Staaff, författarinnan Marika Stiernstedt och professor The Svedberg.[15] Efter några år tillkom medlemmarna fru Greta Bolin, universitetskansler Östen Undén, medicine licentiat och internmedicinare Jan Waldenström, docent Hugo Valentin och pastor Arnold Werner.[15] Kommitténs trogna sekreterare var fröken Ellen Kleman.[15] Sverige hade även två representanter i den internationella kommittén i Geneve och dessa var som nämnts Selma Lagerlöf och Östen Undén.[16] Kommittén kom således att bestå av några av de främsta namnen bland Sveriges kulturella och vetenskapliga elit. Initialt möttes Kommittén i ett sammanträdesrum på ett företag som en kommittéledamot var direktör för. Man installerade sig till slut i Sveriges första hemgård Birkagården på Karlbergsvägen 86B i Stockholm. Detta blev en fristad för flyktingar. Hemgården leddes av radikalpacifisten Natanael Beskow som var en av grundarna av Birkagården, och nominerad till Nobels fredspris 1947, samt rektorn på Birkagården, Gillis Hammar.[5]

Det var fullt avsiktligt att två tredjedelar av Kommitténs medlemmar utgjordes av vetenskapsmän då majoriteten av de landsflyktiga intellektuella själva var vetenskapsmän.[15]

Kommitténs arbetssätt och verksamheter

Om man ämnade söka hjälp hos Kommittén skulle detta göras skriftligt och ansökan skulle innehålla uppgifter om den som sökte, ändamålet med och tiden för bidraget samt eventuella andra inkomster. Dessutom skulle man fylla i ett så kallat ”Zählkarte”, vilket var ett formulär framtaget av centralkommittén i Geneve. Ett exemplar av detta formulär skulle förvaras hos Kommittén och ett skickas till Geneve.[16 17] Ansökan prövades sedan av ordföranden i Kommittén tillsammans med två av Kommitténs ledamöter. Om det gällde större bidrag deltog hela Kommittén i beslutet.[16]

Insamlingen för landsflyktiga intellektuella samlade in medel på många olika sätt. Man bedrev ytterligare upprop i pressen, ordnade med garantlistor för stödsummor från 5 till 50 kr under tre år, samt mottog gåvor som sedan såldes.[18] Bland gåvorna kan

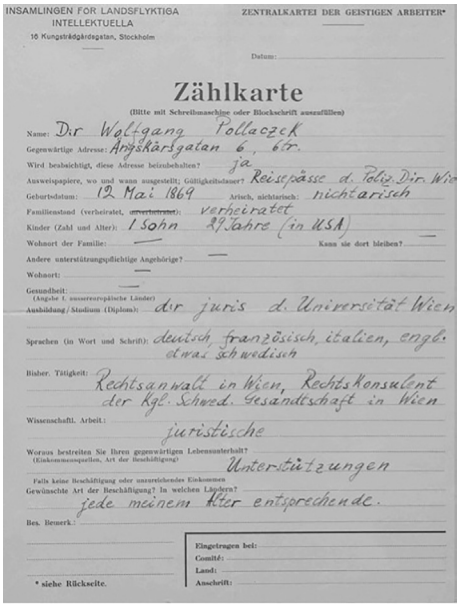

INSAMLINGEN FÖR LANDSFLYKTIGA INTELLEKTUELLA
16 Kungsträdgårdsgatan, Stockholm

ZENTRALKARTEI DER GEISTIGEN ARBEITER*

Datum:

Zählkarte
(Bitte mit Schreibmaschine oder Blockschrift auszufüllen)

Name: Dr Wolfgang Pollaczek
Gegenwärtige Adresse: Angskärsgatan 6, 6tr.
Wird beabsichtigt, diese Adresse beizubehalten? ja
Ausweispapiere, wo und wann ausgestellt; Gültigkeitsdauer? Reisepässe d. Polizei-Dir. Wie
Geburtsdatum: 12 Mai 1869 Arisch, nichtarisch: nichtarisch
Familienstand (verheiratet, ~~unverheiratet~~): verheiratet
Kinder (Zahl und Alter): 1 Sohn 27 Jahre (in USA)
Wohnort der Familie: — Kann sie dort bleiben? —
Andere unterstützungspflichtige Angehörige? —
Wohnort: —
Gesundheit: —
(Angabe f. aussereuropäische Länder)
Ausbildung / Studium (Diplom): dr juris d. Universität Wien
Sprachen (in Wort und Schrift): deutsch, französisch, italien, engl. etwas schwedisch
Bisher. Tätigkeit: Rechtsanwalt in Wien, Rechtskonsulent der Kgl. Schwed. Gesandtschaft in Wien
Wissenschaftl. Arbeit: juristische
Woraus bestreiten Sie Ihren gegenwärtigen Lebensunterhalt? (Einkommensquellen, Art der Beschäftigung) Unterstützungen
Falls keine Beschäftigung oder unzureichendes Einkommen
Gewünschte Art der Beschäftigung? In welchen Ländern? jede meinem Alter entsprechende.
Bes. Bemerk.:

Eingetragen bei:
Comité:
Land:
Anschrift:

* siehe Rückseite.

Figur 3: *”Zählkarte” för ansökan om bidrag från kommittén, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket, Stockholm.*

nämnas två oljemålningar av prins Eugen och novellen ”Skriften på jordgolvet” av Selma Lagerlöf.[18] [19] Prins Eugen beskrivs ha varit mycket engagerad i flyktingarbetet - ”*prins Eugen, den trognaste bland de trogna, som ända sedan 1933 varit lika beredd att sjunga ut sitt hjärtas mening om nazismen som att hjälpa dess offer.*”[5]

Förutom detta anordnades musikaftnar och soaréer där intäkterna gick till insamlingen.[19] [20] Knapphålsblommor, penséer, såldes också vid alla aftonunderhållningar[21]

Det blev av vikt för Kommittén att kontinuerligt uttala sig i media om att den inte hade för avsikt att öppna portarna till Sverige för ett stort antal flyktingar, utan att det gällde ett fåtal och att flertalet av dessa sedan skulle fara vidare från Sverige.[19] Vidare fick Kommittén upprepade gånger meddela att dess målsättning var neutral och fri från politisk färg.[18] [22]

Kommitténs finansiella insatser

Kommittén finansierades initialt med mestadels hoptiggda pengar samt intäkter från dess olika evenemang och försäljningar. Mellan hösten 1933 och 1936 hade man samlat in totalt 150 000 kronor samt erhållit 50 000 kronor från regeringen i lotterimedel.[23] Man hade under samma tid kunnat hjälpa cirka 180 flyktingar under och efter ankomsten till Sverige.[18] Mellan 1936 till 1938 lyckades man få in ytterligare cirka 46 000 kronor i gåvor och 60 000 kronor i lotteriintäkter.[24] Under de senare åren invaldes farmakologiprofessorn och läkaren Göran Liljestrand samt professorn och läkaren Gunnar Dahlberg. Den senare kom att ersätta Fritz Bauer som ordförande i Kommittén. Man fick dock efter hand allt svårare att samla in pengar – en riksinsamling ledde exempelvis endast till 20 kronor från hela landet.[5]

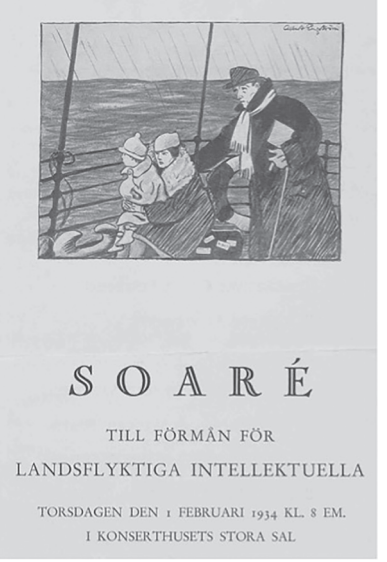

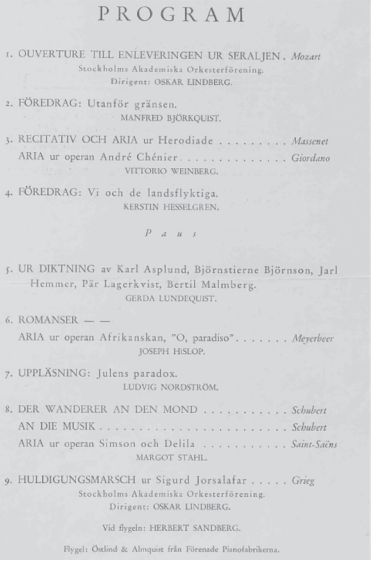

Figur 4A och B: *Program för Soaré till förmån för de landsflyktiga intellektuella, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket, Stockholm.*

Under år 1938 översvämmades Kommittén av brev och rop på hjälp från Tyskland och Österrike och därför sändes Mia Leche-Löfgren till Wien för att undersöka möjligheterna av att hjälpa vissa av dessa hjälpsökande. Hon utförde sitt arbete där tillsammans med fröken Kerstin Hellner, som var sjukgymnast i Wien, men som senare blev kurator för flyktingarna i Sverige. Kerstin Hellner beskrivs som en ”*lika stor wienenthusiast som hon var hatare av den pansrade näve som nu höll sångens och livsglädjens stad i sitt järngrepp*.”[5] De träffade många personer och besökte den svenske konsuln som dock lät meddela att han inte hade förmåga att hjälpa. Vissa av de hjälpsökande som Leche-Löfgren och Hellner träffade i Wien fick dock till slut komma till Sverige. Men det var ingen enkel resa. Mia Leche-Löfgren skriver om en judisk familj hon träffade i Wien 1938 där mannen, som var musiker, väntade på att föras till koncentrationsläger eftersom han inte fått visum till något asylland.[6 8] Mannen hade kämpat i flera år för detta eftersom man i Tyskland och Österrike ville utvisa honom, men Sverige ville inte ta emot honom. När han väl kom till Sverige blev han tagen av polisen vid gränsen och utsatt för långa förhör då Socialstyrelsen inte fattat beslut i hans ärende än. Mellan förhören vistades han hemma hos Mia Leche-Löfgren.[8] Hon beskriver situationen med följande ord: ”*Just nu ligger en karl i mitt badrum. Han hostar så att han kan hosta upp inälvorna, han har ett stort hål i huvudet efter genomgången misshandel och han har inte varit ur kläderna på tre veckor. Han har legat på ett iskallt stengolv i ett koncentrationsläger, där det var*

så trångt att fångarna måste ligga på samma sida, infällda i varandra, hela natten. // Och nu kan jag inte ge honom ett asyllands ro och trygghet, ty efter allt att döma tycks Sverige, på det sätt vi känner till, ämna fortsätta det förstörelsearbete som så framgångsrikt börjats i hans >>hemland>>. Det är bara en galgenfrist han får. Nyss fick han ett sömnmedel och när han badat skall han sova – för första gång*en efter "Anschluss", säger han*."[8] Efter många om och men fick han dock till slut stanna i Sverige.[8]

Protester mot invandrande läkare

Under år 1938 började man inom Medicinalstyrelsen och Kommittén diskutera hur man skulle kunna ta emot ett antal flyktingläkare inom den svenska sjukvården.[1] Detta ledde till att det den 9 februari 1939 skickades en skrivelse från Kommittén, undertecknad av professor Göran Liljestrand, professor Gunnar Dahlberg och docent Jan Waldenström. Kommittén begärde i skrivelsen att tio asylsökande specialistläkare skulle väljas ut av läkarförbundet och få arbetstillstånd.[1 25] Föga anade man vad denna skrivelse skulle leda till.

Figur 5: *Fotografi av studenter som protesterar mot Kommitténs förslag, 1939, tillgängligt ur Aftonbladets bildarkiv.*

I Stockholm och Uppsala var det Nationalsocialistiska studentförbundet som tillsammans med Nationalsocialistiska arbetarepartiet, Sveriges Nationella förbund och den konservativa föreningen Heimdal drev frågan bland studenterna. Huvudargumentet mot skrivelsen var att flyktingarna skulle ta arbete från svenskarna. På Östermalm i Stockholm organiserade de en demonstration mot flyktingarna. Det blev fackeltåg och demonstrationer med paroller som "*Sverige åt svenskarna*" och "*protest mot judeimporten*."[1] De antog en resolution som överlämnades till socialministern. I resolutionen stod följande: "*450 studenter samlade till protest mot planerad import av judiska läkare, tandläkare och apotekare kräva som uttryck för studentopinionen att*

åtgärder omedelbart vidtagas för att hindra denna invasion. Vi kräva att nu och för all framtid dessa yrken förbehållas svenska studenter."[5] Mia Leche-Löfgren skriver bittert: "*Samma dag som Frankrike öppnade sina gränser för 300 000 flyktingar demonstrerade svenska studenter med fackeltåg och fosterländska tal mot projektet*."[5]

Uppsala Studenter

kallas jämlikt studentkårens stadgar kap. I, § 8 till

Allmän

Studentsammankomst

fredagen den 17 februari 1939 kl. 7,30 e. m.

i Kårens tennishall

för att diskutera och taga ställning till statsmakternas eventuella beviljande av inrese-, uppehålls- och arbetstillstånd i riket för viss utländsk, framförallt intellektuell arbetskraft.

Universitetets Kansler, Prokanslor, Rektor, Prorektor och Lärare inbjudas att med sin närvaro hedra studenternas sammankomst.

Uppsala den 31 februari 1939. J. L. Hartmann

/ Ragnar Hagman

Allmänheten äger icke tillträde.

Figur 6: *Affisch som kallar till möte i nya tennishallen, Uppsala 1939, Wretmans boktryckeri.*

Uppsala studentkår var den första som arrangerade ett kårmöte angående flyktingfrågan.[1] Kårmötet ägde rum den 17 februari i nya tennishallen och kallas därför ofta för *Eden i Bollhuset* och där antogs en resolution med 548 röster för och 349 röster emot.[1 5] Mia Leche-Löfgren skriver om det hela: "*När de unga slår vakt om den nationella egoismen tyder det alltid på att någonting är sjukt i folksjälen*."[6]

Den 22 februari 1939 sammankallades Medicinska Föreningen i Stockholm på grund av Liljestrand och medarbetares skrivelse. Ungefär en tredjedel av läkarstudenterna i Stockholm deltog. Man lade fram en resolution som uppmanade Läkarförbundet att avvisa skrivelsen. Kort därefter hade även Medicinska Föreningen i Lund ett möte där man likaledes lade fram en resolution som till sin anda var negativ till mottagandet av judiska läkare. Den 6 mars 1939 var det dags för ett protestmöte inom studentkåren i Lund som samlade fler än 1000 deltagare i Akademiska föreningen där en resolution lades fram som antogs med 724 röster för och 342 röster mot. I resolutionen stod det att "*…en invandring, som medför, att främmande element upptagas i vårt folk, framstår för oss som skadlig, och inför framtiden oförsvarbar.*"[26]

Det pågick också en hätsk debatt i Läkartidningen kring skrivelsen. Det hela ledde fram till att Läkarförbundet till slut avslog förslaget om judiska specialister den 25 mars 1939, vilket kort därefter också stöddes i ett uttalande av SYLF.[1]

Påtagligt är dock att ungefär samtidigt som detta pågick så röstade regeringen den 27 februari 1939 igenom en proposition från riksdagen om att 500 000 kronor extra skulle ges i anslag till flyktingars uppehälle och yrkesutbildning.[1]

Några flyktingläkares upplevelser

Till slut var det endast tre flyktingläkare som erhöll svensk läkarbehörighet före krigsslutet 1945, varav den första inte erhölls förrän 1939.[1] En av dessa tre, Paul Kallós erhöll månatliga bidrag från Kommittén och hade en praktikplats hos professor Israel Holmgren på Serafimerlasarettet.[1 27]

Bland andra som fått hjälp av Kommittén kan nämnas läkaren Katharina Klapper, som 1937 vid 32 års ålder kom till Sverige från Wien, varifrån hon flydde från åtal för förberedelse till högförräderi mot Tyskland. Klapper sökte först arbete som fabriksarbeterska och servitris, men blev senare extra laboratorieassistent vid hälsovårdsnämndens kliniska laboratorium i Stockholm. Hon erhöll som medellös från januari 1938 ett stöd på 125 kr/mån av Kommittén.[1]

Ytterligare ett exempel på en läkarflykting som Kommittén hjälpte var Dora Jacobsohn. Hon föddes i Berlin och blev klar med läkarstudierna 1934.[28] Dock kunde hon inte få ut sin läkarexamen på grund av arierparagrafen som trätt i kraft i Tyskland 1933. Enligt denna blev det möjligt att avskeda alla icke-arier från offentliga befattningar. Det blev således icke tillåtet för läkarstudenter med judisk börd, som Dora Jacobsohn, att erhålla läkarexamen.[1 29] Doras mamma hade dock släktingar i Sverige, varför Dora flydde dit och hamnade i Uppsala.[30] Hon fick inte sin läkarexamen erkänd och fick därför inte arbeta som läkare. Istället arbetade hon hos forskaren Axel Westman som studerade experimentell endokrinologi.[29 30 31] Trots att Dora saknade såväl pass som svenskt medborgarskap lyckades hon att få stanna i Sverige med hjälp av Westmans kontakter.[30] Westman flyttade senare till Lund varvid Dora följde med. Men när han sedan flyttade började hon istället arbeta hos den vänstersinnade forskaren i farmakologi och professorn i fysiologi Georg Kahlson i Lund.[29 32] Eftersom hon inte var svensk medborgare fick hon inte inneha någon officiell forskartjänst på ett svenskt universitet varför hon samtidigt arbetade på ett läkemedelsföretag.[1] Dora Jacobsohn blev till slut svensk medborgare år 1944 och efter detta gick det fort. Hon disputerade i Lund 1948 och året därpå erhöll hon en docentur vid Lunds Universitet.[1] Hon kom sedan att studera vid universitetet i Cambridge i England och blev 1964 den första kvinnliga professorn inom medicinska fakulteten vid Lunds universitet.[29] Kommittén för landsflyktiga intellektuella gav henne månatliga bidrag från det att hon kom till Sverige 1934.[33]

Slutet för Kommittén

Kommittén för landsflyktiga intellektuella avvecklades år 1940.[34] Då hade omständigheterna blivit lite ljusare för flyktingarna i Sverige. Under de senare åren hade

svenska staten tvingats ingripa för att hjälpa flyktingar med deras uppehälle i Sverige samt deras resor därifrån. I början av 1939 räknade man med att det fanns cirka 4000 utlänningar i Sverige och fler beräknades komma. Staten hade insett att det inte skulle gå att försörja dessa flyktingar endast genom hjälpkommittéerna, speciellt som de flesta flyktingar inte fick arbetstillstånd. Av detta skäl beviljade regeringen 500 000 kronor för flyktingarnas uppehälle, utbildning och utresa i februari 1939.[9] I samband med detta bildades *Nämnden för Statens Flyktinghjälp*. Denna kom därefter att stå för 30 till 40 procent av hjälpkommittéernas utgifter för flyktingars uppehälle, upp till 70 procent av kostnaderna för utresa samt kunde bevilja omskolning av yngre intellektuella till manuella yrken.[1] Kurator i denna nämnd blev Mia Leche-Löfgrens gamla medarbetare Kerstin Hellner, som 1939 fängslades i Österrike, förhördes av Gestapo i tre veckor, men kom till slut utblottad åter till Sverige.[1 35]

I och med bildandet av Nämnden för statens flyktinghjälp blev arbetet med flyktingarna inte längre endast baserat på frivilligarbete via hjälpkommittéerna utan också en statlig angelägenhet. Samverkan kom att utövas till stor del när det gällde flyktinghjälpen under kriget, vilket innebar att myndigheterna delegerade ansvar till instanser som redan hade viss legitimitet i lokalsamhället.[1] Det blev således till stor del Arbetarrörelsens flyktinghjälp som fick agera statens förlängda arm, varför Kommittén för landsflyktiga intellektuella inte tilläts vara självstyrande i samma utsträckning som tidigare.[1 36]

I och med denna utveckling blev det allt svårare för Kommittén att både insamla pengar och få igenom sina ansökningar om bidrag. Efter hand ändrades också samhällets inställning till flyktingar när kriget väl hade startat, varför behovet av hjälpkommittéer inte blev lika stort. Därför togs beslutet 1940 om att avveckla Kommittén, varvid den främsta anledningen som angavs var brist på medel.[37]

Diskussion och slutsatser

Den svenska Kommittén för landsflyktiga intellektuella bestod av några av sin tids mest framträdande akademiska och kulturella personligheter som alla verkar ha brunnit för flyktingarnas sak. Deras val att fokusera på att hjälpa intellektuella är förståeligt då denna flyktinggrupp hade det särskilt svårt i landsflykt. Detta bevisas också av allmänhetens ovilja att bidra till Kommitténs arbete. Starka nationella och konservativa strömningar med sympatier för nationalsocialismen gjorde det svårt för Kommittén att få medkänsla, inte minst inom arbetarklassen, för de intellektuella flyktingarna. Det fanns även ett klassperspektiv i frågan. Om någon i arbetarrörelsen ville bidra med hjälp till flyktingarna var det osannolikt att det skulle ske via Kommittén för landsflyktiga intellektuella eftersom det fanns ett flertal andra hjälpkommittéer riktade mot mer allmänt accepterade flyktinggrupper än de priviligierade intellektuella. Några andra hjälpkommittéer som var aktiva under 1930-talet var Arbetarrörelsens flyktinghjälp för socialdemokratiska flyktingar och den kommunistiska Röda Hjälpen.[5] Det var således en splittrad situation i Sverige med flera aktörer som gjorde enastående insatser för flyktingarna, men bilden präglades av ett flertal mindre organisationer som alla hade sin egen riktning på vilken grupp av flyktingar

de ville hjälpa. Samtidigt fanns också starka aversioner mot flyktingar från många håll. Det var en kamp mot hårt motstånd för många inom flyktinghjälpen. Studenterna vid universiteten och en stor del av läkarkåren var också påfallande negativt inställda till välkomnandet av intellektuella, och dessa flyktingar sågs i vissa fall som konkurrenter om t.ex. läkartjänster.

Kommittén hade en väl organiserad verksamhet och var involverad på de flesta håll när det gällde flyktingar. Den kunde erbjuda bidrag och dess medlemmar gjorde också sitt bästa för att ordna arbete och praktikplatser till sina skyddslingar. Inte minst samlade också Kommittén en grupp med svenskar som var vänligt inställda till flyktingarna och förstående för de öden som dessa hade fått uppleva i sina hemländer. Med tanke på den utbredda fientligheten mot flyktingar och den misstro mot det som rapporterades hända i Tyskland så blir motståndet mot Kommitténs arbete lättare att förstå. Man kan säga att Kommittén kom att verka i ett politiskt kraftfält där såväl ideologiska som klassmässiga faktorer kom att påverka bemötandet.

Det är värt att notera att Kommittén för Landsflyktiga Intellektuella verkar varit påtagligt fri från inre motsättningar. Det saknas noteringar om att medlemmar skall ha haft större konflikter och det verkar som att om sådana fanns sattes dessa åt sidan för att inte förhindra Kommitténs arbete. Om så var fallet är det beundransvärt då till exempel det faktum att läkare Fritz Bauer var ordförande i Kommittén samtidigt som han var ordförande för Sveriges Rasbiologiska Institut måste ha föranlett kritiska frågor bland de andra medlemmarna.[14 16] Intressant att notera är att även den nye chefen för Sveriges Rasbiologiska Institut, Gunnar Dahlberg, var engagerad medlem i Kommittén. Han efterträdde den tidigare nazist-sympatisören Herman Lundborg 1935 och ledde därefter institutet i en ny riktning.

Man måste beundra Kommitténs idoghet och dess aldrig sviktande kamp för att samla in pengar till, och erbjuda hjälp åt, de intellektuella flyktingar som kom hit under 1930-talet. Trots många motgångar, varav den främsta måste anses vara Eden i Bollhuset i Uppsala 1939, lyckades ändå Kommittén hjälpa hundratals människor under deras landsflykt. I många fall gällde det kanske endast ekonomiska bidrag så att flyktingen hade en chans att överleva i väntan på att resa till ett annat asylland, inte minst USA. Men vikten av detta skall inte undervärderas.

Slutligen finner vi att Kommitténs arbete kan tyckas ringa i ett större perspektiv men att den hela tiden fick kämpa i motvind och trots detta kunde hjälpa hundratals intellektuella flyktingar under en dramatisk förkrigstid.

Tackord

Vi vill framföra ett tack till Ulf Högberg, Uppsala, samt Ola Larsmo, Uppsala, för värdefulla kommentarer på en tidigare version av vårt manus. Ett tack vill också framföras till professor Bengt I Lindskogs stiftelse för utdelat stipendium.

Summary in English

The Committee for Intellectual Refugees was a group consisting of some of the most outstanding cultural and academic personalities in Sweden during the 1930's. It star-

ted as a branching off of a central organization in Switzerland and came to play an important part in the aid for intellectual refugees seeking asylum in Sweden. The members fought an unending battle to collect money and provide aid to their charges, which was not an easy task as the attitude towards refugees in Sweden was relatively negative in general with few exceptions. At that time Sweden had cultivated a strong admiration for German standards and culture. In addition to this there were also strong conservative and nationalistic tendencies in Sweden during the 1930's. This was shown very clearly when the Committee in 1939 submitted a proposal that Sweden should assign work permits to ten refugee physicians of Jewish origin from Germany. This provoked widespread demonstrations and opposition at the universities and among the medical profession in Sweden. The proposal was brutally dismissed. Despite this and the widespread adversity to refugees in Sweden, the Committee managed to aid hundreds of refugees in the pre-war years and should be remembered for this.

Doktorand Alexandra Nicolaidis, läkare samt professor Peter M Nilsson, Enheten för medicinens historia, Institutet för kliniska vetenskaper Lund, Lunds universitet
Korrespondens: Alexandra Nicolaidis, doktorand, Limhamnsvägen 12A, 217 59 Malmö
E-postadress: alexandra.nicolaidis@cantab.net

Referenser

1. Höglund U, Vita rockar och bruna skjortor – Nazimedicin och läkare på flykt, Universus press, Malmö, 2013.
2. Personlig kommunikation har förts med professor emeritus Ulf Högberg, Institutionen för kvinnors och barns hälsa, Uppsala Universitet och författaren Ola Larsmo, vilka båda äger stor kunskap om 1930-talet i Sverige och har publicerat verk som berör denna artikels innehåll.
3. Lööv, H, Hakkorset och Wasakärven: en studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950, Avhandling från Göteborgs Universitet, Göteborg, 1990.
4. Lööv, H, Nazismen i Sverige 1924-1979: pionjärerna, partierna, propagandan, Ordfront, Stockholm, 2004.
5. Leche-Löfgren M, Hård tid, Lars Hökerbergs bokförlag, Stockholm, 1946.
6. Leche-Löfgren M, Bokslut, Lars Hökerbergs förlag, Stockholm, 1962.
7. Fant, K, Torgny Segerstedt. En levnadsskildring, Bokförlaget Atlantis, Stockholm, 2007.
8. Leche-Löfgren M, Så var det då 1900-1940, Lars Hökerbergs bokförlag, Stockholm, 1941.
9. Hellner K, De landsflyktiga och Sverige, Albert Bonniers förlag, Studentföreningen Verdandis småskrifter nr 524, Stockholm, 1952.
10. Nordlund C, Hormoner för livet, endokrinologin, läkemedelsindustrin och drömmen om ett botemedel mot sterilitet 1930-1970, Arkiv förlag, Lund, 2008.
11. Ståhle E, "Feministisk fredsaktivism genom ett sekel". Fred och Frihet 2019; 2-3: 13.
12. Bentwich N, The rescue and achievement of refugee scholars: The story of displaced

scholars and scientists 1933-1952, Martinus Nijhoff, Haag, 1953.
13. Bauer F, Kleman E, Redogörelse och vädjan – Insamlingen för landsflyktiga intellektuella verksamhet 1933-1936, Stockholm, 1937, sid 3, tillgänglig i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
14. Nicolaidis A, Nilsson PM, ”Fritz Bauer – en kontroversiell läkare och humanist”. Svensk Medicinhistorisk Tidskrift 2014; 18(1): 71-82.
15. Bauer F, Kleman E, Redogörelse och vädjan – Insamlingen för landsflyktiga intellektuella verksamhet 1933-1936, Stockholm, 1937, sid 4, tillgänglig i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
16. Bauer F, Kleman E, Redogörelse och vädjan – Insamlingen för landsflyktiga intellektuella verksamhet 1933-1936, Stockholm, 1937, sid 5-6, tillgänglig i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
17. Zählkarte för ansökan om bidrag från Kommittén, ifyllt, Stockholm, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv på Kungliga Biblioteket i Stockholm.
18. Bauer F, Kleman E, Redogörelse och vädjan – Insamlingen för landsflyktiga intellektuella verksamhet 1933-1936, Stockholm, 1937, sid 8, tillgänglig i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
19. Tidningsartikel om insamlingen för landsflyktiga intellektuella, tillgänglig som separat urklipp i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
20. Programhäfte för Soaré till förmån för landsflyktiga intellektuella i Konserthuset i Stockholm 1934, tillgänglig i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket i Stockholm.
21. P.M. rörande Insamlingen för landsflyktiga intellektuellas verksamhet, Stockholm, 1936, tillgänglig i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket i Stockholm.
22. Brev från arbetsutskottet i Kommittén för insamlingen till landsflyktiga intellektuella till redaktören av oidentifierad tidning, tillgängligt i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
23. Bauer F, Kleman E, Redogörelse och vädjan – Insamlingen för landsflyktiga intellektuella verksamhet 1933-1936, Stockholm, 1937, sid 9, tillgänglig i Fritz Bauers arkiv, Krigsarkivet i Stockholm.
24. Insamlingen för landsflyktiga intellektuella verksamhet 1936-1938, tillgänglig i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket i Stockholm.
25. Dahlman E, ”Läkarförbundet och de 10 judiska läkarna”. Läkartidningen 1997;94:445-6.
26. Dahlman E, ”I skuggan av nazismen”. Lundagård 1995;9-10:12.
27. Wistrand J, Nilsson PM, Israel Holmgren som patient: Nya perspektiv på en nestor inom svensk invärtesmedicin”. Svensk Medicinhistorisk Tidskrift 2018; 22: 135-159.
28. Westling H, Medicinska fakulteten vid Lunds universitet 1668-2003, Wallin & Dalholm Boktryck AB, Lund, 2003.
29. Högberg U, ”Sverige och läkare på flykt undan nazismen.” Socialmedicinsk tidskrift 2012; 89: 18-25.
30. Meites J, Donovan BT, McCann SM, ”Pioneers in Neuroendocrinology”, Plenum Press, New York, 1975.
31. Brev från Axel Westman till Fritz Bauer, 1936, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket i Stockholm.
32. Högberg U, ”Dora Elisabeth Jacobsohn”, Svenskt kvinnobiografiskt lexikon, artikel publicerad 2018-03-08, hämtad 2020-05-24 på www.skbl.se/sv/artikel/DoraJacobsohn .
33. Dokument om understödda emigranter, tillgänglig i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga

Biblioteket i Stockholm.
34. Brev till Statsrådet och Chefen för Socialdepartementet från bland annat Mia Leche-Löfgren, 1940, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket i Stockholm.
35. Bokholm R, ”Tisdagsklubben. Om glömda antinazistiska sanningssägare i svenskt 30- och 40-tal”, Atlantis, Stockholm, 2001, sidan 119.
36. Kvist Geverts K, ”Utlänningsbyråns nålsöga: ’Judiska utvandrare’ och ’politiska flyktingar i egentlig mening’”, Arbetarhistoria 2006; 2-3: 24-29.
37. PM från Stockholms Centralkommitté för flyktinghjälp, 1940, tillgängligt i Mia Leche-Löfgrens arkiv, Kungliga Biblioteket i Stockholm.